

MÁDAI LAJOS: AZ 1848–49-ES SZABADSÁGHARC ÉS A KOLERA¹

**Digitalizálták a Magyar Tudománytörténeti Intézet és a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár munkatársai, Gazda István vezetésével
Közreműködött: Kapronczay Károly és Szállási Árpád**

Az 1848–49-es magyarországi kolerajárvány epidemiológiai, statisztikai és demográfiai törvényszerűségeinek kutatásában igen fontosak az orvostörténeti adalékok.

¹ Forrás: Máday Lajos: Az 1848–49-es szabadságharc és a kolera. = Egészségtudomány, 1992. pp. 97–109. (A tanulmányt rövidítve adjuk közre – a szerk. megj.)

A szerző által felhasznált irodalom:

Adams P. V.: Mortality crises in nineteenth century France. In: Charbonneau H. – Larose A.: The great mortalities methodological statistics of demographic crises in the past. Liège, 1973. pp. 29–31.

Bakács Tibor: A higiéné tankönyve. Bp., 1960. Medicina.

Bálint Nagy István: Kolerajárványok Csanád vármegyében. Makó, 1928.

Cox, W. I.: On the statistics of cholera. London, 1850.

Chreighton, Ch.: A History of Epidemics in Britain. Vol. 1–2. London–Edinburgh. II. Edition. 1965. pp. 835–844.

Csatáry Lajos: Az Országos Közegészségügyi Tanács 25 évi története, 1868–1893. Bp., 1893.

Douler B.: Historical and statistical observation on cholera. New Orleans, 1857.

Drasche, Anton von: Gesammelte Abhandlungen. Wien, 1893.

Fodor József: A koleráról. Bp., 1892.

Görgey Arthur: Életem és működésem Magyarországon az 1848. és 1849. években. Ford. németből: id. Görgey István. Bp., 1911.

Greenwood M.: Medical statistics from Grount to Farr. Cambridge, 1948.

Haegen H., Vos R.: L' épidémie de cholera á Louven en 1849 Bulletin trimestriel du crédit communal de Belgique. N° 133. Juillet, 1980.

Halász Géza: A Budapesten uralgott járványos betegségek története, különös tekintettel a cholerára. Bp., 1879.

Hirsch, August: Infektionskrankheiten von historisch-geographischen Standpunkte mit besonderer Berücksichtigung der Aetiologie. Stuttgart, 1881.

Konek Antal: A Magyar Birodalom népesedési mozgalmi. Pest, 1862.

Kovacsics József: Magyarország történeti demográfiája. Bp., 1963.

Máday Lajos: Az utolsó nagy kolerajárvány demográfiai képe Európában és az Egyesült Államokban (1872–1873). Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Intézet Kutatási Jelentései, 9. Bp., 1983/2. p. 75.

Máday Lajos: Statisztikai Szemle, 1983. p. 1047.

Máday Lajos: Orvosi Hetilap, 1983. p. 285.

Máday Lajos: Demográfia, 1983. p. 330.

Máday Lajos: Kolerajárványok demográfiai elemzése. (Kandidátusi értekezés). Bp., 1984.

Máday Lajos: Ma már csak történelem a kolera. = Budapest, 1985. 6. sz. pp. 12–14.

Máday Lajos: Demográfia, 1990. p. 58.

Melly József: Pillantás a járványok történetébe. A kultúra világa. Bp., 1964. pp. 280–307.

Mitchell B. R.: European Historical Statistics 1750–1975. Second revised Edition. London, 1980.

Pallós Jenő: Budapest 1848/49-ben. Történeti statisztikai állapotrajz. Budapest Fővárosi Statisztikai Hivatal, 1950.

Petrilla Aladár: Részletes járványtan. Bp., 1961.

Westergaard H.: Die Lehre in der Morbidität. Jena, 1901.

Weszelovszky Károly: Statisztikai tanulmányok hazánk közegészségügyi állapotáról. Értekezések a természettudományok köréből. Magyar Tudományos Akadémia, 1876.

Woodworth J. M.: The cholera epidemic of 1873. Washington, 1875.

A népmozgalom főbb adatai községenként 1828–1900. Központi Statisztikai Hivatal 1–7. köt. Bp., 1972–1984.

A népmozgalom főbb adatai községenként 1828–1900. Burgenland. Központi Statisztikai Hivatal, 1981.

Statistische Tafeln 1848, 1849. General Rechnungsdirektorium. Wien, 1848, 1849.

Drasche osztrák orvosprofesszor közlése szerint 1848-ban Jellacsics betörése előtt Horvátországban a Dráva menti őrvideken megbetegedések voltak. A Márczius Tizenötödike c. lap 1848 májusában már 800 kolerás megbetegedésről adott hírt, ami nagy riadalmat váltott ki a lakosság körében, mivel sokan emlékeztek még az 1831–32-es első nagy járvány szörnyű pusztítására. Az aggodalom nem volt alaptalan, ezt bizonyítja az az orvosi utasítás, amelyet Hanekker Ferenc Fejér vármegye tisztí főorvosa 1848. október 20-án adott ki Székesfehérvárott. E felhívás a kolera elleni védő- és óvszabályokat tartalmazta.

Kossuth Hírlapja 1848. július 23-i száma nyilvánosságra hozta Tasnady Károly jelentését, melyet a moldvai Botosán nevű helységről küldött. Az oroszok átkelven a Prut folyón Moldva fővárosában, Jassiban táboroztak. A kolera velük együtt sebes léptekkel haladt nyugat felé. Jassiban 14 napig dühöngött a kolera, ezalatt 60 ezer lakosból 5600 meghalt. Az akkori közlekedési viszonyok között csak két hónapra volt szükség, hogy a kolera a keleti határszéltől az ország központjáiig érkezzék. Pesten az első megbetegedéseket 1848. október 9-én észlelték.

A járvány elleni küzdelmet eleinte a Honvédelmi Bizottmány irányította, majd Klauzál Gábor miniszter egy kolera elleni orvosi bizottságot hívott életre, elnöke Pólya József, tagjai Sauer Ignác, országos főorvos és Eckstein Frigyes, pesti orvosprofesszorok voltak. A Bugát Pál és Flór Ferenc által szerkesztett 'Orvosi Tár' 1848. évfolyama egyes számaiban több közlemény jelent meg a koleráról. Pólya József cikkében részletes tájékoztatást adott a kolera kórképéről és a gyógyítási eljárásról az orvosok számára, akik közül többen ezzel a fertőző betegséggel még nem találkoztak. Az Országos Kolera Elleni Bizottság hatásköre a honvédség alakulataira és a polgári lakosságra egyaránt kiterjedt. Intézkedéseit azonban a helyi hatóságok gyakran nem hajtották végre, ezért Kossuth több kéziratot kormányzói rendeletével igyekezett ezeknek érvényt szerezni. Az 'Orvosi Tár' vonatkozó cikkei közül említést érdemel Plósz közleménye a kolera terjedéséről és Katona Mihály Borsod vármegye tisztí főorvosának tájékoztatója arról, hogy Edelény és Szendrő községekben kolerás megbetegedések fordultak elő.

A szabadságharc idején a kórházakat lefoglalták a honvédség számára. A kolerás betegeket otthon gyógyították, akikről a gyilkos kór áttért a velük együtt élőkre. A kolerás betegek elkülönítésének szükségességét az orvostudomány ekkor még nem ismerte fel, tapasztalatai igen hiányosak voltak. Ez a körülmény is hozzájárult ahhoz, hogy népes családok rövid idő alatt kipusztultak, a járvány veszedelmes gyorsasággal tombolt az egész országban.

Az 1848–49-es hazai kolerajárvány lefolyásáról, demográfiai következményeiről elemzésre alkalmas forrásanyag nem maradt az utókorra. A szabadságharc, a függetlenségért vívott politikai és katonai küzdelem idején nemcsak a kolerajárvány lefolyását rögzítő számszerű adatok maradtak az ismeretlenség homályában, hanem szüneteltek a folyamatos népmozgalmi statisztikai adatgyűjtések is. (...)

Az általános halandósági viszonyok a XIX. század negyvenes éveinek második felében Európában rosszabbodtak, ebben az 1848–49-es kolerajárványok is jelentős szerepet játszottak. ... Magyarországon ... a halandóság alakulásának maximuma a szabadságharc második esztendőjére esett, 1849-ben 282017 halálesetet jegyeztek fel az egyházi anyakönyvekben, a nyers halálozási arányszám 66 ezrelék volt. 1848–49-ben a halálozások száma 138 ezerrel haladta meg az 1845–47. évek átlagát. Ebből a hatalmas halálozási többletből 100–120 ezer körülire becsülhető a kolera áldozatainak száma. Bona Gábor hadtörténész kutatásai szerint 25–30 ezerre tehető a harcokban elesett és eltűnt magyar katonák száma. A katonai veszteség becsült számánál figyelembe kell venni azt a körülményt, hogy az elesettek száma az akkori történeti ország területére vonatkozik. (...)

Az általános halandóság 1849. évi igen magas gyakoriságából következtetni lehet arra, hogy a szabadságharcban az osztrák császári és az orosz cári hadseregen kívül a magyar nemzet harmadik nagy ellensége az ázsiai kolera volt. Az 1848–49-es kolera előtti és későbbi arányszámok lefolyásáról összegyűjtött statisztikai adatokból ismeretes, hogy a kolerás betegek közel fele meghalt. A felgyógyulás igen hosszú ideig tartott, mert számos szövődmény is késleltette a rendkívül legyengült szervezet felépülését. Az általános halálozási többletből arra lehet következtetni, hogy a kolerában megbetegedtek száma 200–240 ezer körül mozoghatott.

Magyarország mai területén a természetes szaporodás alapján kiszámított népesség 4,2 millió fő volt az 1849. év elején. A kolerajárvány okozta megbetegedési arányszám országosan 5% körül ingadozott. A kolerás megbetegedések nagy gyakoriságából következtetni lehet arra, hogy a járvány bizonyára befolyásolta az önkéntes honvédsereg létszámát és gyengítette a mezőgazdasági kisipari termelést is, amelynek szerepe volt a hadsereg ételmezésében, anyagi ellátásában. Ezzel kapcsolatosan Görgei Artúr emlékiratában utalt azokra a nehézségekre, amelyeket a tömeges kolerás megbetegedések okoztak a honvédalakulatok szervezésében és működésében.

A halálozások összes száma Magyarország mai területén 1845–47. évek átlagához viszonyítva 1848-ban 18%-kal, 1849-ben 60%-kal emelkedett. Az általános halandóság az 1848–49-es kolerajárvány súlyos lefolyása következtében Budapesten és valamennyi megyében jelentősen növekedett. Az emelkedés mértéke 1849-ben a 60%-os országos átlaghoz képest legmagasabb volt Csongrád (138%), Békés (91%), Hajdú-Bihar (86%), Nógrád (86%), Komárom (81%) és Veszprém (80%) megyékben. A halálozások összes számának emelkedése legalacsonyabb volt Szabolcs-Szatmár (18%), Zala (36%) és Borsod-Abaúj-Zemplén (37%) megyékben.

A nyers halálozási arányszám 1849-ben legnagyobb volt Nógrád (96‰), Csongrád (86‰), Komárom (79‰) és Heves (78‰) megyékben. Az általános halandóság nyers arányszámának maximuma az utolsó nagy kolerajárványkor – 1873-ban – szintén Nógrád megyében volt tapasztalható (109‰). Heves ugyancsak mindkét járványkor a legmagasabb halandóságú megyék csoportjához tartozott (1873-ban 91,6‰).

Budapest mai területén 1849-ben az általános halandóság nyers arányszáma azonos volt a rendkívül magas országos átlaggal (66‰). A fővárosban lezajlott hat nagy kolerajárványkor a halandósági viszonyok 1831-ben és 1849-ben voltak a legrosszabbak. Budapesten a halálozások összes száma 1849-ben 3379-cel volt több, mint 1848-ban.

A halálozási többlet túlnyomó többségét a kolera okozta. Halász Géza, Pest szabad királyi város főorvosa a ragályos betegségek történetét tárgyaló 1879-ben megjelent könyvében az 1848–49-es kolerajárvány lefolyását enyhének minősítette. Tévedésének oka kizárólag a statisztikai adatok hiányára vezethető vissza. Jóllehet rendelkezésre álltak a vallásfelekezetek által vezetett anyakönyvek, nem készült adatgyűjtés és feldolgozás a halálozásokról.

A fővárosi kolerajárvány második évében – 1849-ben – az általános halandóság a budai oldalon 19%-kal, a pesti oldalon 47%-kal emelkedett 1848. évhez viszonyítva. A halandóság Pest városában különösen magas volt 1849-ben a Szent Rókus, Terézváros, Józsefváros és Ferencváros plébániák területén. Ezekben a városrészekben az általános életkörülmények, lakásviszonyok, a köztisztaság, az ivóvíz minősége sokkal kedvezőtlenebbek voltak, mint a jómódú polgárság lakta Belvárosban és Lipótvárosban. A felsorolt városrészekben a lakóházak túlnyomó többsége földszintes, alapincézetlen épület volt. A józsefvárosi kis telkeken épült földszintes lakóházak többsége az 1838-as árvízpusztítás után létesült. A szobasűrűségi arányszáma pincelakók részaránya, műhelyekben és fészerekben lakók száma Ferencvárosban, Terézvárosban és Józsefvárosban volt a legmagasabb. A fertőző betegségek, így a kolerának is melegágya volt a rossz higiénés és szociális helyzet.

A Fővárosi Statisztikai Hivatal az 1848–49-es szabadságharc centenáriuma alkalmával 1947–48-ban igen részletes történeti statisztikai kutatást végzett az egykori népességi, gazdasági, szociális és kulturális viszonyok feltárása céljából. (...)

Kolerában meghaltak száma Budapest 1950 előtti területén 1848-ban 644, 1849-ben 1974 volt. A halálokok túlnyomó többségét a fertőző betegségek foglalták el, ezel között leggyakoribb az ázsiai kolera volt, részaránya 1848-ban az összes halálokok között 8,7%, 1849-ben 19,5%. (...)

Magyarország mai területén az 1840 és 1846 közötti években a természetes szaporodás összesen 313443 fő volt. Ebben az évtizedben a halandóság robbanásszerűen növekedett 1847, 1848 és 1849. években. Ennek következtében az országos népességszám 137117 fővel csökkent, ebből 114620 fő természetes fogyás és 1848–49-es kolerajárványos évekre esett. A természetes szaporodás alapján kiszámított országos népességszám – a mai területen – az 1846. évi 4237000-ről 1849. év végén 4098000-re csökkent. (...)

A tárgyalt téma összefoglalásából megállapítható, hogy Magyarország függetlenségéért 1848–49-ben vívott szabadságharc hősie, de tragikus befejezésében az osztrák és orosz hadsereg túlerején, nagyobb ütőkéességén kívül súlyos tényező volt a második nagy kolerajárvány is. Ez a több kontinensen végigvonult hatalmas kolerajárvány szintén Indiából terjedt át Oroszországba. A kórokozókat a 200 ezer főnyi orosz hadsereg katonái hurcolták Magyarországra. Az orosz katonai alakulatok hadmozdulatai hozzájárultak a kórokozók gyors elterjedéséhez. Az általános halandóság 1849-ben Magyarország mai területén valamennyi megyében igen magasra emelkedett, azon területeken is, ahol nem voltak harcok. A csatamezőkön elesetteket általában közös sírban temették el, az egyházi anyakönyvvezetés túlnyomó részben a helyi lakosságra terjedt ki. Ezek a körülmények is bizonyítják a rendkívüli nagy embervesztés okát, a kolerajárványt. Végül meg kell jegyezni, hogy a orosz hadseregben is jelentős veszteséget okozott a kolera, amelyre Jókai Mór is utalt 'Az én életem regénye' c. 1904-ben megjelent utolsó művében.